

TARPLYTIŠKUMO SAMPRATA IR TEISINIO PRIPAŽINIMO PROBLEMOS

Daiva Petrėnaite

Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: daiva.petrenaite@gmail.com

Pateikta 2018 m. spalio 30 d., parengta spaudai 2018 m. gruodžio 4 d.

DOI: 10.13165/JUR-18-25-2-06

Santrauka. Visuomenės gyvenimo pokyčiai, mokslo ir technologijų plėtra kelia naujus iššūkius, ir vienas iš jų yra susijęs su trečiosios / nekatrosios arba X lyties pripažinimu. Lytis nebėra vien tik fizinė išraiška, tai yra plačiau suvokiama interpretacija. Binarinis lyčių skirstymas nebelieka toks griežtas, nes užleidžia pozicijas kitokiam požiūriui į lytį – ne į kaip biologinę, bet socialinę išraišką ir atveria kelią reikalavimams pripažinti tarplytiškumą, kuris, kaip analizuojama šiame straipsnyje, apibrėžiamas kaip įvairialypė sąvoka, neretai tapatinama su hermafroditizmu, trečiaja lytimi ir kt. Čia apžvelgiama Vokietijos ir Australijos patirtis siekiant įgyvendinti tinkamą šios srities teisinį reglamentavimą.

Reikšminiai žodžiai: hermafroditas, tarplytiškumas, trečioji lytis.

Įvadas

Lyčių lygybė, kaip, pavyzdžiui, tarp vyro ir moters nebetenka didelės reikšmės, nors moterų teisės per ne vieną dešimtį metų gerokai pasikeitė, pradedant leidimu įgyvendinti rinkimų teisę, dalyvavimu valdžioje ir baigiant tam tikrų itin „vyriškų“ profesijų pasirinkimu. Atsiranda naujos lygybės formos, siekiančios įsitvirtinti vis dar heteroseksualioje visuomenėje. Nors žmonių lyčių skirstymas į moteriškąją ir

vyriškąją laikomas gyvybingu, tačiau visą laiką buvo žinoma, kad gimstama vaikų, turinčių abiejų lyčių požymių, taip vadinamų „hermafroditų“ arba visuomenėje gyvena asmenys, kurie jaučiasi geriau išreiškdami save priešinga lytimi, nei patys esą, ar priskirdami save nekatrajai lyčiai. Binarinis lyčių supratimas pamažu užleidžia vietą kitokiam lyčių suvokimui, kur kelią skinasi taip vadinama neįprastumo arba „queer“ politika, siekianti išsivaduoti iš moteriškosios ir vyriškosios lyties tapatinimo stereotipų. Baimė būti kitokiu, išsiskirti iš minios nebėra tokia pavojinga, o žmogaus laisvės absoliutinimas, asmens autonomijos sureikšminimas leidžia išreikšti save kitaip, išdrįsti viešai save parodyti kaip kitokį individą.

Visuomenės gyvenimo pokyčiai, mokslo ir technologijų plėtra kelia naujus iššūkius, ir vienas iš jų yra susijęs su trečiosios / nekatrosios arba X lyties pripažinimu. Tai padarė tokios valstybės kaip Australija¹, Naujoji Zelandija², Indija³, Nepalas⁴ ir kt. Dizainerių drabužius demonstruoja neaiškios lyties modeliai⁵, muzikos ir dainų konkursus laimi moters išvaizdą pasirinkęs asmuo su barzda⁶, net Oxfordo žodyne yra įtraukta Mx⁷ sąvoka. Pirmasis pasaulyje Jungtinės Karalystės bankas leidžia savo vartotojus įvardyti kaip nekatrosios lyties asmenis⁸. Taip pat reikalaujama spręsti transseksualių asmenų naudojimosi dušais mokyklose ir universitetuose problemas⁹. Yra netgi įrodinėjančių, kad lyčių spektras yra daug platesnis nei manoma ir galima

- 1 Žr. „Australian Government Guidelines on the Recognition of Sex and Gender, 2015“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://www.ag.gov.au/Publications/Documents/AustralianGovernmentGuidelinesontheRecognitionofSexandGender/AustralianGovernmentGuidelinesontheRecognitionofSexandGender.PDF>
- 2 Žr. Te Mata Uruwhenua, „Identity and Passports, Information about Changing Sex / Gender Identity“, žiūrėta 2018 kovo 18 d., <https://www.passports.govt.nz/what-you-need-to-renew-or-apply-for-a-passport/information/>
- 3 „India court recognises transgender people as third gender“, balandžio 15, 2014, žiūrėta 2017 rugsėjo 18 d., <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-27031180>
- 4 Moni Basu, „Gender identity: In conservative Nepal, it's OK to be an 'other'“, liepos 6, 2015, žiūrėta 2017 spalio 15 d., <http://edition.cnn.com/2015/06/05/world/nepal-transgender-rights/>
- 5 Pvz., žr., „EXCLUSIVE: The Third Gender by Maciej Bernas“, gruodžio 7, 2011, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <http://www.designscene.net/2011/12/marcin-krupa-maciej-bernas.html>
- 6 Žr. „Austrija (Conchita Wurst) – Eurovizijos 2014 konkurso nugalėtoja“, sausio 5, 2015, žiūrėta 2017 balandžio 17 d., <http://www.eurovizija.net/2014/05/10/austrija-conchita-wurst-eurovizijos-2014-konkurso-nugaletoja/>
- 7 Pavadinimas, naudojamas prieš asmens pavardę ar pilną vardą, kai asmuo nori išvengti konkrečios lyties nurodymo arba kurie nenori tapatintis su moteriška ar vyriška lytimi, žiūrėta 2017 sausio 15 d., <https://en.oxforddictionaries.com/definition/mx>
- 8 Žr. Carles Clark, „A British bank has become the first in the world to offer a third gender option for 'non-binary' customers“, lapkričio 3, 2016, žiūrėta 2017 sausio 15 d., <http://uk.businessinsider.com/metro-bank-is-the-first-to-offer-a-third-gender-option-for-customers-2016-11>
- 9 Pvz., „Even in Liberal Communities, Transgender Bathroom Laws Worry Parents“, gegužės 13, 2016, žiūrėta 2017 kovo 9 d., <http://time.com/4324687/even-in-liberal-communities-transgender-bathroom-laws-worry-parents/>

išskirti net penkias lytis¹⁰ ar šešiasdešimt tris lyčių socialine prasme tipus¹¹. Lytis nebėra vien tik fizinė išraiška, tai plačiau suvokiama interpretacija. Ir tai tik dalis aktualių, kurias girdime ir skaitome kiekvieną dieną.

Tarplyčiais gali būti laikomi hermafroditai. Tačiau ši sąvoka, kaip matysime vėliau, suprantama skirtingai, neretai klaidingai, pvz., vartojama apibrėžti ir transseksualius asmenis, kurių lytis socialine prasme nesutampa su fizine. Binarinis lyčių skirstymas nebelieka toks griežtas, nes užleidžia pozicijas kitokiam požiūriui į lytį – ne į kaip biologinę, bet socialinę išraišką ir atveria kelią reikalavimams pripažinti tarplytiškumą.

Lietuvoje trečiosios lyties ir tarplytiškumo tema diskusijų mažai, ką jau kalbėti apie tai, kad nėra sprendžiamos lyties keitimo operacijų įteisinimo problemos (kalbant apie transseksualius asmenis, nors Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse¹² ši teisė nustatyta nuo 2003 m. liepos 1 d.). Apie trečiąją lytį ir tarplytiškumą užsimenama tik fragmentiškai arba analizuojant kitų valstybių patirtį¹³.

Todėl šio straipsnio tikslas – išanalizuoti tarplytiškumo sampratą bei su ja susijusias teises problemas, apžvelgiant Vokietijos ir Australijos patirtį siekiant įgyvendinti tinkamą šios srities teisinį reglamentavimą.

Straipsniui parengti buvo taikyti šie metodai: mokslinės literatūros, teisės aktų analizės, lingvistinis, loginis, apibendrinimo metodai. Mokslinės literatūros šaltinių analizė, lingvistinis bei loginis metodai padėjo apibūdinti ir išanalizuoti tarplytiškumo sąvoką. Teisės aktų analizė taikyta analizuojant Australijos bei Vokietijos patirtį nagrinėjamai temai. Loginis ir apibendrinimo metodai taikyti pateikiant apibendrinimus bei išvadas, išskiriant pagrindines problemas.

1. Tarplytiškumo samprata

Pirmiausia reikėtų apibūdinti, kas gi yra trečioji lytis. Tai gali būti apibrėžiama kaip lyties socialine prasme identitetas, „kur asmuo nėra moteris ar vyras ar dvilytis; terminas, vartojamas kultūrose, pripažįstančiose, kad yra kita lytis be moteriškos ir vyriškos; terminas, reiškiantis asmenis, kurie nėra laikomi vyru ar moterimi socia-

10 Žr. Anne Fausto Sterling, „The Five Sexes“, *The Sciences*, March/April (1993), žiūrėta 2018 vasario 1 d., http://www.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/TPB_MA_5937.pdf

11 Žr. Sharmila Chandra, „Rights of Third Gender“, žiūrėta 2017 birželio 12 d., http://www.academia.edu/8762870/RIGHTS_OF_THIRD_GENDER

12 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas“. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262; Valstybės žinios, 2000, Nr.77-0; Valstybės žinios, 2000, Nr.80-0; Valstybės žinios, 2000, Nr.82-0, i. k. 1001010ISTAI11-1864.

13 Pvz., žr. Vita Kuodytė, „Trečioji lytis – ar Lietuvoje taip pat reikia įteisinti“, rugsėjo 4, 2013, žiūrėta 2017 lapkričio 8 d., <http://myep.delfi.lt/news/trecioji-lytis-ar-lietuvoje-taip-pat-reikia-iteisinti.d?id=62237043>; Edita Sabataitė, „Trečioji lytis: pasaulis nuo Indijos iki Samoa“, sausio 8, 2016, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <http://infa.lt/4602/trecioji-lytis-pasaulis-nuo-indijos-iki-samoa/> ir kt.

linio kategorizavimo ar dokumentavimo tikslu; paprastai naudojamas transseksualams ar / ir interseksualams apibrėžti¹⁴

Tarplyčiais vadinami hermafroditai¹⁵, turintys ir moteriškos, ir vyriškos lyties požymių. „Hermafroditas - biol. organizmas, turintis abiejų lyčių požymių“¹⁶. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūros parengtoje apžvalgoje apie interseksualių (tarplyčių)¹⁷ asmenų teises pabrėžiama, kad „Interseksualas yra terminas, apibrėžiant įvairias natūralias lyties charakteristikas. Tai nėra medicininė būklė“¹⁸. „Interseksualas nėra hermafroditas“¹⁹ – taip teigia Gina Wilson apibrėžianti „intersex“ terminologiją. Šis terminas gali būti taikomas gyvūnams, augalams²⁰, bet ne žmonėms. „Mokslui nėra žinomi žmonės hermafroditai ar pseudhermafroditai. Tai gali pakeisti tik natūrali variacija ir moksliniai atradimai <...> Goldschmidt²¹ tikslas buvo rasti žodį, kuris apibūdintų lyties biologijos skirtumus, kur tiek vyriški, tiek moteriški požymiai egzistuoja tuo pačiu metu, bet ne hermafrodiškai. Jo terminologija taip pat apima ypatybes, kurios gali būti apibūdinamos kaip ne tik visiškai vyriškos ar moteriškos, bet ir kitos, kurios, atrodo, nėra nei vyriškos, nei moteriškos. Pagal šią nomenklatūrą gyvūnas, kuris apskritai neturi lytinių savybių, būtų tarplytis.“²²

Vis dėlto medicininiais terminais hermafroditizmas vadinamas interseksualumu. Amerikos psichologų asociacija įvardija tokias interseksualumo sąlygas: „išoriniai lytiniai organai, kurie negali būti lengvai klasifikuojami kaip vyriški ar moteriški; nepilnas ar neįprastas vidaus lytinių organų išsivystymas; nesuderinamumas tarp išorinių ir vidaus lytinių organų; lyties chromosomų anomalijos; nenormalus sėklidžių ar kiaušidžių išsivystymas, per daug arba nepakankamai su lytimi susijusių hormonų; kūno nesugebėjimas normaliai reaguoti į su lytimi susijusius hormonus“²³. Pasak autorių, terminas „intersex“ iš pradžių buvo medicininis terminas, vėliau buvo įtrauk-

14 „Trans, Genderqueer, and Queer Term Glossary“:8, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., https://lgbt.wisc.edu/documents/Trans_and_queer_glossary.pdf

15 Žr. John Money, *The Encyclopædia of Sexual Behaviour* (Amsterdam: Elsevier, 2013), 472–484.

16 Žodynas, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/h/hermafroditas>

17 Autorius straipsnyje vartoja abu šiuos terminus lygiavertiškai.

18 European Union Agency for Fundamental Rights, „The fundamental rights situation of intersex people“, balandis, 2015, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-focus-04-intersex.pdf>

19 Gina Wilson, „The Terminology of Intersex“, 2010, žiūrėta 2017 gruodžio 7 d., <http://oiiinternational.com/2602/terminology-intersex/>

20 Žr. Encyclopædia Britannica, „Hermaphroditism“, žiūrėta 2017 gruodžio 7 d., <https://www.britannica.com/science/hermaphroditism>

21 Aut. pastaba. Vokiečių entomologas, pasiūlęs naudoti „intersex“ (tarplytis) terminą gyvūnams, kurie nėra griežtai hermafroditiniai.

22 Gina Wilson, „The Terminology of Intersex“, 2010, žiūrėta 2018 vasario 12 d., <http://oiiinternational.com/2602/terminology-intersex/>

23 Margaret Schneider, Walter O. Bockting, Randall D. Ehrbar ir kt., „Answers to Your Questions About Individuals With Intersex Conditions“, 2006, žiūrėta 2018 vasario 12 d., <https://www.apa.org/topics/lgbt/intersex.pdf>

tas apibrėžiant ir interseksualius asmenis. Daugelis ekspertų rekomenduoja asmenims, turintiems interseksualių požymių vartoti terminą *disorders of sex development* (lyties išsivystymo sutrikimai). Jie mano, kad šis terminas yra tikslesnis ir mažiau stigmatizuoja nei „intersex“²⁴. Tačiau, pasak pačių tarplicyčių asmenų, tai yra daugiau įžeidžianti ir diskriminuojanti sąvoka, nes žmogų traktuoja kaip neigalų.

Reikėtų sugrįžti ir prie trečiosios lyties sąvokos. Neretai tarplicyčiai vadinami trečiaja lytimi. Pasak Martos Stawka, trečios lyties „sąvoka plačiai vartojama asmenims apibrėžti, kurie nėra pačių ar visuomenės kategorizuojami kaip vyras ar moteris. Tai dažnai vartojama kaip socialinė kategorija, kai daugiau nei dvi lytys yra pripažįstamos ir reiškia „kita“ <...> Šis terminas buvo naudojamas tarp daugybės populiacijų, turinčių alternatyvias lyties tapatybes, kaip pavyzdžiui, *muxes* Meksikoje, *hijras* Pietų Azijoje, *kathoey*s Tailande, *fa'afafine* Polinezijoje ir t. t.²⁵. Pavyzdžiui, *Hijras* yra siejami su hinduizmu ir Indijoje yra žinomi kaip tam tikra socialinė grupė ar kultas, nepriskiriami nei moterims, nei vyrams.

Neatmetamos trečiosios lyties sąvokos sąsajos ir su gėjų samprata. Pavyzdžiui, „asmenys, aprašę save kaip esančius trečiosios lyties Europoje nuo 1860-ųjų yra Karl Heinrich Ulrichs, Magnus Hirschfeld, John Addington Symonds, Edward Carpenter, Aimée Duc ir kt. Šie autoriai aprašė save ir tuos, kurie panašūs į juos kaip esantys „atvirkščios“ arba „tarpinės“ lyties patiriant homoseksualų troškimą, o jų kūriniai įrodinėjo apie tokių tarpinių lyčių socialinį pripažinimą“²⁶. Kita vertus, Indijos Aukščiausiasis Teismas 2014 m. byloje *National Legal Services Authority v. Union of India*²⁷ pripažindamas *hijras* ir *eunuchs* kaip trečiąją lytį, pabrėžė, kad gėjai, lesbietės ir biseksualūs asmenys į šią sąvoką nepatenka.

Trečiaja lytimi neretai vadinami transseksualai ir kiti asmenys, kurių fizine prasme lytis nesutampa su socialine lytimi. Ir pati transseksualumo sąvoka daugialypė. G. Naraukaitės teigimu, „dėl *transgender* daugialypumo, nepertraukiamo fluidiškumo ir gilaus pasipriešinimo biologinės lyties duotybei, *trans* subjektai traktuojami kaip trečioji lytis (šalia vyro ir moters)“²⁸. Tam įtaką daro ir lyčių binariškumo atsisakymas: „Tradicinių lytiškumo normų apropiacija, lyčių binariškumo išardymas, kurį įaktyvina translyčiai subjektai, taip pat demonstruoja lyties daugialypumą,

24 Margaret Schneider, Walter O. Bockting, Randall D. Ehrbar ir kt., „Answers to Your Questions About Individuals With Intersex Conditions“, 2006, žiūrėta 2018 vasario 12 d., <https://www.apa.org/topics/lgbt/intersex.pdf>

25 Marta Stawka, „The concept of third gender“, 2015, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <http://tomun.eu/wp-content/uploads/2015/09/The-concept-of-third-gender.doc>

26 „Third Gender“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., http://research.omicsgroup.org/index.php/Third_gender

27 Žr. „Supreme Court of India, National Legal Ser.Auth vs Union Of India & Ors on 15 April, 2014“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://indiankanoon.org/doc/193543132/>

28 Gintarė Naraukaitė, „Transgender“ subjektų reprezentacija meninėse produkcijose: „camp“ jautrumo realizavimas ir natūra...“, vasario 4, (2015): 4, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://www.ateitis.net/lt/temos/475/>

transgresyvumą ir fragmentiškumą²⁹. Pažymėtina, kad „translyčiai subjektai perima kitus lytiškumo kriterijus nei jų duotoji biologinė lytis kartu reprezentuoja, jog lytis nėra pastovi duotybė, bet fluidiškas, nepastovus ir kaitus darinys, keičiamas ir iš naujo pritaikomas“³⁰. Tačiau reikia skirti transseksualumą nuo tarplytiškumo, nes transseksualai jaučiasi kaip turintys ne savo kūną, skirtingą vidinį savo lytinio identiteto jausmą. Ir tai daugiau susiję su socialine lyties išraiškos nesutaptimi. Tarplyčiai asmenys turi skirtingą anatomiją, kuri paprastai nėra tipiškai moteriška ar vyriška. Ir tai daugiau susiję su žmogaus fiziologija. Tai gali reikštis ne tik skirtingais išoriniais anatominiais požymiais, bet ir vidiniais, tokiais kaip, pavyzdžiui, chromosomų skirtumai. Todėl „svarbu surasti skirtumus tarp šių dviejų grupių, kadangi nepaisant tam tikrų panašumų, jie susiduria su skirtingais sunkumais, įskaitant skirtingas diskriminacijos formas. Skirtumai tarp transseksualų ir tarplyčių (intersex) buvo nustatyti įstatymų leidėjų tokiose šalyse kaip Australija, kur įstatymų leidėjai viešai pripažino, kad tarplyčiai asmenys, turi skirtingus poreikius nei tie, kurie identifikuoja save kaip transseksualą“³¹.

Autoriaus teigimu, ši analizė rodo, kad trečiosios lyties kategorija suvokiama plačiau. Nors neretai žiniasklaidoje šios sąvokos vartojamos vienareikšmiškai³². Pasak Gina Wilson, „tarplytiškumas tai nėra trečioji lytis <...> tai yra paprastas būdas apibūdinti skirtumus tarp visiško vyriškumo ir moteriškumo<...> tai nėra identitetas ar seksualinė orientacija <...> Translyčiai yra absoliučiai individai (žmonės) kur kiekvienas mūsų žmogaus lytinės patirties elementas yra nepriklausomas ir tarpusavyje informatyvus <...> Mūsų bendras bruožas yra fiziniai lyties biologijos skirtumai.“³³Taigi tarplytiškumo sąvoka daugiau apibrėžiama lyties fizine prasme kontekste. Tačiau tarplytiškumas vidiniame savęs suvokime yra daug sudėtingesnis nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Kyla klausimas – su kuo save tapatinti? Su vyru? Moterimi? Binarinė lyčių suvokimo sistema eliminuoja tarpinį ar kitokį lyties suvoki-

29 Gintarė Naruskaitė, „Transgender“ subjektų reprezentacija meninėse produkcijose: „camp“ jautrumo realizavimas ir natūra...“, vasario 4, (2015): 4, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://www.ateitis.net/lt/temos/475/>

30 *Ibid.*, 9.

31 Intersex society of North America, „What's the difference between being transgender or transsexual and having an intersex condition?“ žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <http://www.isna.org/faq/transgender>

32 Žr. Sarah van Cleve, Refinery29 UK, „Germany set to become first European country to recognise a third gender by law“, lapkričio 9, 2017, žiūrėta 2018 balandžio 1 d., <http://www.businessinsider.com/germany-set-to-become-first-european-country-to-recognise-third-gender-2017-11> arba Lizzie Dearden, „Germany officially recognising 'third sex' other than male and female“, lapkričio 8, 2017, žiūrėta 2018 balandžio 8 d., <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/germany-third-gender-male-female-intersex-court-parliament-bundesverfassungsgericht-berlin-lgbt-a8043261.html>

33 Gina Wilson, „The Terminology of Intersex“, 2010, žiūrėta 2017 rugsejo 3 d., <http://oiiinternational.com/2602/terminology-intersex/>

mo variantą. Jei transseksualas suvokia save kaip vienos ar kitos lyties asmenį, tai tarplyčiam asmeniui visa tai atrodo daug sudėtingiau tiek fizinės, tiek ir socialinės saviraiškos atžvilgiu.

Taigi minėtos sąvokos gali būti vartojamos ir suprantamos labai skirtingai, tačiau, pasak J. Butler, „nors kartais atrodo tarplytis ir translytis kertasi vienas su kitu, pirmasis dėl nepageidaujamos operacijos, antrasis – reikalaujant planinės operacijos, tačiau svarbiausia išvelgti judviejų abejojamą principą, kad fizinis dimorfizmas turėtų būti sukurtas ar išlaikytas bet kokia kaina. Tarplyčiai aktyvistai dirba ištaisant klaidingą prielaidą, kad kiekvienas kūnas turi įgimtą „tiesą“ apie lytį, kad medicinos specialistai gali išvelgti tai aiškiai. Tiek, kiek tarplyčių judėjimas teigia, kad žmogaus lytis turėtų būti nustatyta tyrimais ar pasirinkimu, bet ne prievarta, tokia prielaida dalijasi ir transseksualų aktyvizmas“³⁴. Tokias pozicijas pateisina toliau nagrinėjama Vokietijos patirtis įtvirtinant neapibrėžtos lyties pasirinkimą vaiko gimimo atveju.

2. Nekatrosios lyties pripažinimas Vokietijoje

2013 m. lapkričio 1 d. pirmoji valstybė Europoje – Vokietija – priėmė sprendimą, kuriuo leido tėvams pasirinkti registruoti gimusį vaiką kaip nekatrosios lyties³⁵. Paprastai iki tol registravimo dokumentuose buvo žymima lytis moteriška arba vyriška, tačiau priėmus atitinkamą teisės aktą buvo leidžiama pasirinkti žymėti lytį kaip kitą, t. y. kaip nepriskirtiną moteriškai ar vyriškai. Pagrindinė priežastis, lėmusi tokį sprendimą, yra ta, kad neretai naujagimiais, turintis vienos ir kitos lyties požymių, verčia tėvus ir gydytojus daryti skubotus sprendimus dėl vaiko lyties, nors vienos ar kitos lyties požymiai gali labiau išryškėti tik vaikui vystantis ir augant. Tačiau tokia pradžia atvėrė kelią reikalauti ir daugiau teisių, kaip pvz., asmenys, gimę iki 2013 m., jaučiasi diskriminuojami, nes jų padėtis lyties pasirinkimo atžvilgiu mažiau palanki³⁶. Tačiau Vokietijos federalinis teismas neleido pakeisti gimimo liudijime lyties, pripažindamas tik binarinę lyčių sistemą³⁷.

34 Judith Butler, *Undoing Gender* (New York and London: Routledge, 2004), 16.

35 Žr. Personenstandsgesetz, § 22, Fehlende Angabenhttps, žiūrėta 2018 kovo 17 d., <https://dejure.org/gesetze/PSiG/22.html>

36 Žr. „Intersex Germans call for 'third gender' option“, spalio 2, 2016, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <https://www.thelocal.de/20160902/intersex-germans-call-for-third-gender-option>; <http://www.lsvd.de/fileadmin/pics/Dokumente/Rechtsprechung6/OLGCelle150121.pdf>

37 „Germany’s Federal Court of Justice rejects appeal to introduce a third gender option in birth certificates“, rugpjūčio 8, 2016, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <http://dritte-option.de/germanys-federal-court-of-justice-rejects-appeal-to-introduce-a-third-gender-option-in-birth-certificates/> arba „Verfassungsbeschwerde für ein drittes Geschlecht“, rugsėjo 2, 2016, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <http://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2016-09/intersexualitaet-initiative-verfassungsbeschwerde-geburtenregister-geschlechtseintrag>

Kaip rodo statistika, vienam vaikui iš 500–1000 reikalingos genitalijų korekcijos³⁸. Pasak Jungtinių Tautų, nuo 0,05 iki 1,7 proc. gyventojų gimsta su interseksualumo požymiais³⁹. Daugiau statistinės informacijos apie interseksualius asmenis nėra pateikiama. M. Bauer ir D. Truffer teigimu, pradedant 1996 m. ir baigiant 2014 m. statistikos apie tokius asmenis Vokietijos valdžia nerenka ir neteikia siekiant užtikrinti duomenų slaptumą. Tačiau autoriai su tuo nesutinka, nes Vokietijos nevyriausybiinių organizacijų aljansas kartu su Jungtinių Tautų neįgalių asmenų konvencija yra įtakinga įstaiga, vienoje iš rekomendacijų yra pasiūliusi Vokietijos valdžiai rinkti statistinę informaciją apie tokius asmenis bei vaikų gimimus su lyties anatomijos variacijomis Vokietijos klinikose⁴⁰. Minėti autoriai neretai skubų apsisprendimą operuoti interseksualų kūdikį ar vaiką priskiriant konkrečiai lyčiai, prilygina luošinimui ar net išniekinimui, nes ateityje tai gali sukelti ilgalaikių fizinių ir psichologinių pasekmių, „įskaitant prarastą ar sutrikusį lytinį jautrumą, sutrikusią medžiagų apykaitą ir ilgalaikę priklausomybę nuo dirbtinių hormonų po kastracijos, skausmingus randus, skausmingą lytinį aktą, šlapimo nelaikymą, rimtas problemas šlapintis, padidėjusį lytinį nerimą, mažesnę seksualinę aktyvumą, nepasitenkinimą funkcinio ir estetinio rezultatais, vertės sumažėjimo ar reprodukcinės galimybės praradimo, labai padidėjusį dažnį dėl sau kenkiančio elgesio ir polinkio į savižudybę, psichikos kančių ir traumų“⁴¹. Tai prilygsta žmogaus kankinimui ir žalojimui. Pvz., tokį sužalojimo faktą patvirtino ir Vokietijos Niurnbergo teismas, priteisdamas žalos kompensavimą dėl padaryto fizinio genitalijų suluošinimo ir kitų sužalojimų byloje *Michaela Raab prieš Erlangen University Clinic*⁴². Aukščiau minėtos priežastys, lemiančios sprendimo atidėjimą dėl lyties nustatymo, yra tiek fiziologinio, tiek psichologinio pobūdžio, ir jos pagrįstai apsprendžia leidimą laikinai nežymėti lyties gimimo dokumente. Kita vertus, leidimo žymėti nekatrąją lytį Vokietijoje įteisinimas rodo atsiradusį didelį nepasitikėjimą medicina, gydytojų kompetencija.

Tačiau toks leidimas neleidžia teigti, kad įstatymas vienareikšmiškai įtvirtina trečiąją lytį. Kaip tik priešingai, tai sukėlė daugiau sumaišties, paliekant visa tai be for-

38 International Intersex Human Rights NGO: Markus Bauer, Daniela Truffer, „Intersex Genital Mutilations Human Rights Violations Of Persons With Variations Of Sex Anatomy“, kovo 4, 2015, žiūrėta 2018 kovo 17 d., http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/fileadmin/user_upload/PDF-Dateien/Pakte_Konventionen/CRPD_behindertenrechtskonvention/crpd_state_report_germany_1_2011_Parallel_Zwischengeschlecht_en.pdf

39 United Nations of Human Rights, „Fact sheet Intersex“, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., https://www.unfe.org/system/unfe-65-Intersex_Factsheet_ENGLISH.pdf

40 *Ibid*, 18.

41 *Ibid*, 4.

42 Žr. „Nuremberg Hermaphrodite Lawsuit: Michaela „Micha“ Raab Wins Damages and Compensation for Intersex Genital Mutilations!“, gruodžio 17, 2015, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <http://stop.genitalmutilation.org/post/Nuremberg-Hermaphrodite-Lawsuit-Damages-and-Compensation-for-Intersex-Genital-Mutilations>, „Intersex person sues clinic for unnecessary op“, vasario 27, 2015, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., <https://www.thelocal.de/20150227/intersex-person-sues-doctors-for-unwanted-op>

malaus lytinio identiteto pripažinimo. Taip pat nebuvo išspręsti sveikatos draudimo, sveikatos paslaugų klausimai⁴³. Pažymėtina ir tai, kad Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 2017 m. lapkričio 8 d. priėmė sprendimą, kad Civilinės būklės aktas turi leisti trečiosios lyties pasirinkimą⁴⁴. Tai galėtų išspręsti daug teisinių problemų, kilusių dėl nekatrosios lyties žymėjimo. Tai atlikti įstatymų leidėjas yra įpareigotas iki 2018 m. gruodžio 31 d. Šiuo atveju yra akcentuojama, kad tokio sprendimo tikslas yra apsaugoti tų žmonių teises, kurie gimė šiek tiek kitokie, apsaugant juos nuo ankstyvo lytinių organų žalojimo.

3. Tarplytiškumo pripažinimas Australijoje

Australijoje nuo 2003 m. leidžiama asmens dokumentuose nurodyti neapibrėžtą (intersex) lytį. Tačiau nuo 2013 m. toks įteisinimas atsispindi gimimo liudijimuose, pasuose, valdant valdžios duomenis bei leidžiant antidiskriminacinius įstatymus. Pvz., Diskriminacijos dėl lyties pataisoje (Seksualinė orientacija, lyties indentitetas ir interseksualų statusas), 2013⁴⁵ pabrėžiama, kad „interseksualo statusas (intersex status) reiškia turėjimą fizinių, hormoninių ir genetinių požymių, kurie yra: (a) nei visiškai moteriški, nei visiškai vyriški; arba (b) moteriškų ir vyriškų derinys; arba (c) nei moteriški, nei vyriški“⁴⁶. Pradžią tokiems pokyčiams davė gerai žinoma byla *NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v Norrie*⁴⁷, siekiant pakeisti įrašą gimimo liudijime kaip neapibrėžtą lytį. Vienas iš priimtinausių dalykų dėl trečiosios lyties pripažinimo tapo tas, kad asmuo gali būti savimi, įgyvendinti saviraiškos teisę ir nėra priverstas meluoti.

Australijos vyriausybės gairėse „Dėl fizinės ir socialinės lyties pripažinimo“⁴⁸ pažymima: „Australijos vyriausybė pripažįsta, kad asmenys gali būti identifikuojami

43 Žr. Hida Vilorio, „Op-ed: Germany’s Third-Gender Law Fails on Equality“, lapkričio 6, 2013, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., per internetą: <http://www.advocate.com/commentary/2013/11/06/op-ed-germany%E2%80%99s-third-gender-law-fails-equality>

44 „Civil status law must allow a third gender option“, Press Release No. 95/2017, lapkričio 8, 2017, žiūrėta 2018 rugsėjo 3 d., <http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2017/bvg17-095.html>

45 „Sex Discrimination Amendment (Sexual Orientation, Gender Identity and Intersex Status) Act 2013“, žiūrėta 2018 birželio 12 d., <https://www.legislation.gov.au/Details/C2013A00098>

46 United Nations of Human Rights, „Fact sheet Intersex“, žiūrėta 2017 lapkričio 14 d., https://www.unfe.org/system/unfe-65-Intersex_Factsheet_ENGLISH.pdf

47 „NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v Norri, [2014] HCA 11, 2 April 2014, S273/2013“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <http://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2014/HCA/11>

48 „Australian Government Guidelines on the Recognition of Sex and Gender, 2013 (updated November 2015)“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://www.ag.gov.au/Publications/Documents/AustralianGovernmentGuidelinesontheRecognitionofSexandGender/AustralianGovernmentGuidelinesontheRecognitionofSexandGender.PDF>

ir pripažįstami bendruomenės kaip kitos nei fizinės lyties, kuomet jie buvo priskirti gimus ar kūdikystėje, arba kaip lyties, kuri yra ne tik moteriška ar vyriška. Tai turėtų būti pripažinta ir atspindėta jų asmeniniuose dokumentuose⁴⁹. Šiame dokumente pažymima lyties fizine bei socialine prasme skirtumai bei šių skirtumų svarba. Taip pat paaiškinama, kad „terminas *interseksualas* skirtas žmonėms, kurie yra gimę su genetinėmis, hormoninėmis ar fizinėmis charakteristikomis, kurios nėra tipiškai moteriškos ar vyriškos. Interseksualūs žmonės turi kūnų įvairoves ir lytinius identitetus bei gali save identifikuoti kaip vyrą, moterį ar nė vieną iš jų⁵⁰. Šiose Gairėse taip pat nurodyta galimybė žymėti asmens dokumentuose ne tik moterišką ar vyrišką lytį, bet ir lytį X – neapibrėžtą / interseksualią / netikslią (Indeterminate / Intersex / Unspecified). „Kai asmuo prašo padaryti pakeitimus jų asmeninėje informacijoje dėl fizinės ar socialinės lyties, departamentai ir agentūros privalo reaguoti į pakeitimus per 30 dienų, ir, individo prašymu, imtis pagrįstų priemonių pranešant apie pakeitimus tretiesiems asmenims⁵¹. Informacijos koregavimui įrodymais gali būti tokie dokumentai: praktikuojančio gydytojo ar registruoto psichologo patvirtinimas, kuris tiksliai nurodo lytį (gender); galiojantis Australijos valdžios išduotas kelionės dokumentas, toks kaip pasas, kuris patvirtina lytį (gender) arba valstijos ar teritorijos gimimo liudijimas, patvirtinantis lytį (gender); taip pat valstijos ar teritorijos Mirčių, gimimų ir santuokų registro dokumentas, pripažįstantis fizinės ar socialinės lyties keitimą. Tačiau čia pažymima, kad „lyties keitimo operacija arba hormoninė terapija nėra iš anksto pripažįstamas lyties (gender) keitimas Australijos valdžios įrašuose⁵². Sprendžiant konfliktines situacijas dėl interseksualų arba keičiant lytį, valdžios institucijos gali pasitelkti papildomą informaciją; taip pat galioja vėliausios datos dokumento taisyklė. „Nors asmenys yra skatinami palaiapsniui užtikrinti, kad jų dokumentai atspindėtų jų pirmenybinę lytį, tačiau yra teisėtos priežastys, kodėl žmonės gali turėti prieštarigus dokumentus. Pavyzdžiui, asmenys, kurie identifikuojami kaip X lyties, nori turėti pasą konkrečios lyties, kad jaustųsi saugiai keliaujant užsienyje⁵³.

Šios šalies pavyzdys tik parodo požiūrio į asmens lyties reikšmę kaitą šiuolaikinėje visuomenėje, kur asmuo turi teisę būti kitokiu be diskriminacinių nuostatų.

Kita vertus, atsižvelgiant į asmens duomenų privatumą, „asmenų, kurie pakeitė savo fizinę ir / ar socialinę lytį Australijos valdžios dokumentuose, departamentai ir agentūros turėtų garantuoti, kad asmens lyties keitimo istorija bus apsaugota nuo paviešinimo<...>Informacija, kuri nėra daugiau reikalinga, turi būti neidentifikuo-

49 „Australian Government Guidelines on the Recognition of Sex and Gender, 2013 (updated November 2015)“, 3 žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://www.ag.gov.au/Publications/Documents/AustralianGovernmentGuidelinesontheRecognitionofSexandGender/AustralianGovernment-GuidelinesontheRecognitionofSexandGender.PDF>

50 *Ibid.*, 4.

51 *Ibid.*, 5.

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*

jama arba sunaikinama⁵⁴. Informacijos sunaikinimo atveju galima būtų išvelgti grėsmę kitų asmenų teisės žinoti atžvilgiu, pvz., kuriant šeimą. Autoriaus nuomone, asmens, pakeitusio lytį fizine ar socialine prasme į nekatrąją, duomenys turi būti saugomi nuolatos ir atskleidžiami išskirtiniais atvejais, kurie pripažįstami visuotinai: visuomenės interesai, viešoji tvarka, saugumas ir pan.

Lyginant su Vokietijos politika interseksualų atžvilgiu, Australija, legalizuodama „interesex“, siekė kitų tikslų. Pasak Mitchell Travis, „Priešingai Australijos pasirinkimo sistemai, Vokietijos sistema yra privalomas įsipareigojimas. Dar daugiau, ši Vokietijos nuostata nebuvo sukurta sąsajoje su atsiradusiomis antidiskriminacinėmis sąlygomis, taip pat tai nebuvo laikoma kaip turinti galimą poveikį santuokai (nauja „interesex“ kategorija iškrenta iš abiejų santuokos ir partnerystės sąlygų)⁵⁵. Kaip ir minėta anksčiau, tokio legalizavimo Vokietijoje tikslas – apsaugoti nuo ankstyvo lyties pasirinkimo. Pažymėtina ir tai, kad „net su Vokietijos interseksualų grupėmis nebuvo konsultuojamasi dėl naujų nuostatų ir jos nebuvo įtrauktos į tokių įgyvendinimą⁵⁶“.

Problemų gali kelti ir transeksualių asmenų pripažinimo klausimas. Problemų nekyla, jei jie nori save įvardyti kaip priskirtinus trečiajai lyčiai. Tačiau kaip išspręsti problemą, jei asmens fizinė lytis yra vyriška, tačiau socialiai jis laiko save moterimi ir asmens dokumentuose nori save įvardyti kaip moteriškos lyties, nes, kaip ir minėta, „lyties keitimo operacija arba hormoninė terapija nėra iš anksto pripažįstamas lyties (gender) keitimas Australijos valdžios įrašuose“? Viena iš idėjų, kaip siūloma spręsti tokią problemą – visai panaikinti asmens lyties žymą dokumentuose⁵⁷.

Kita problema – santuokos sudarymas. Pasak Australijos Aukščiausiojo Teismo, sunkumų gali kilti tais atvejais, „kuomet reikalinga asmenį skirstyti kaip moteriškos ar vyriškos lyties teisiniuose santykiuose <...> tai yra santuokos atveju, kaip ji apibrėžta Santuokos akte (1961) ⁵⁸. Taigi šiuo atveju asmuo, pasirinkdamas trečiąją lytį, praranda teisę sudaryti santuoką.

Kita vertus, kaip spręsti įkalinimo, įvaikinimo, atstovavimo sporte, sveikatos priežiūros paslaugų teikimo ir kitas problemas? Todėl, jei trečiąją lytį dokumentuose leidžia įrašyti vis daugiau valstybių, reikėtų galvoti ir apie tokių problemų sprendimo

54 „Australian Government Guidelines on the Recognition of Sex and Gender, 2013 (updated November 2015)“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <https://www.ag.gov.au/Publications/Documents/AustralianGovernmentGuidelinesontheRecognitionofSexandGender/AustralianGovernment-GuidelinesontheRecognitionofSexandGender.PDF>

55 Mitchell Travis, „Accommodating Intersexuality in European Union Anti-Discrimination Law“, *European Law Journal* 21, 2 (2015): 180-199

56 *Ibid.*

57 Žr. Theodore Bennett, “No Man’s Land’: Non-Binary Sex Identification in Australian Law and Policy“, (2014): 863, http://www.unswlawjournal.unsw.edu.au/sites/default/files/g2_bennett.pdf

58 „NSW Registrar of Births, Deaths and Marriages v Norri, [2014] HCA 11, 2 April 2014, S273/2013“, žiūrėta 2017 lapkričio 15 d., <http://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2014/HCA/11>

būdas. Todėl siūloma valstybėms atsakingai apsispręsti dėl trečiosios lyties pripažinimo apribojimo tose srityse, kurios išimtinai susijusios su šeimos, visuomenės gerovės ir valstybės interesais, apsaugant svarbiausias vertybes.

Išvados

1. Tarplytiškumo sampratos analizė parodė, kad šią sąvoką būtina naudoti kuo tikslesniame kontekste, skiriant tarplytiškumą nuo translytiškumo, tinkamai naudojant hermafroditizmo, trečiosios lyties sąvokas. Panašu, kad trūksta tikslios, aiškios ir konkrečios informacijos šioms sąvokoms apibrėžti. Tarplytiškumo sąvoka daugiau apibrėžiama lyties fizine prasme kontekste, todėl tarplytiškumą reikėtų apibūdinti kaip asmens kūno (vidinio ir išorinio) anatomijos ypatumus, kurie nėra tipiški moteriški ar vyriški. Tačiau visa tai analizuojant vidiniame savęs suvokime tampa sudėtinga binarinės lyčių suvokimo sistemos atžvilgiu. Galiausiai turi būti įvertintas ir priimtas tas faktas, kad kiekvienas asmuo, nepaisant fiziologinių lyties skirtumų, turi teisę į įgimtą lytį.
2. Vokietija yra pirmoji valstybė, leidusi atidėti naujagimio lyties priskyrimą / pasirinkimą ilgesniam laikotarpiui. Tačiau toks leidimas neleidžia teigti, kad įstatymas vienareikšmiškai įtvirtino trečiąją lytį. Tokio įteisinimo tikslas yra apginti gimusio tarplyčio asmens teisę nuo ankstyvo priverstinio lyties nustatymo, kuris gali baigtis neigiamomis sveikatos žalojimo pasekmėmis. Kita vertus, ateityje pagal Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimą įstatymų leidėjas yra įpareigotas nustatyti, kad Civilinės būklės aktas leistų kitokios lyties pasirinkimą. Tai tik parodo, kad einama platesnio lyties suvokimo link, kas galėtų tapti teigiamu pavyzdžiu kitoms valstybėms sprendžiant problemas, susijusias su tarplytiškumo įteisinimo galimybėmis.
3. Australija, leidusi nediskriminavimo pagrindais asmens dokumentuose nurodyti neapibrėžtą lytį, pripažino teisės būti kitokiu bei socialinės lyties svarbą. Šios šalies pavyzdys tik parodo požiūrio į asmens lytį reikšmės kaitą šiuolaikinėje visuomenėje, kur asmuo turi teisę būti kitokiu be diskriminacinių nuostatų. Kita vertus, lieka daug neišspręstų teisinių problemų dėl santuokos sudarymo, atstovavimo sporte, įkalinimo ir pan. Reikėtų atsižvelgti į tai, kad asmuo, pasirinkdamas tarplyčio statusą, turi prisiimti ir įsipareigojimus, susijusius su tam tikrų jo teisių apribojimais.

CONCEPT OF INTERSEXUALITY AND PROBLEMS OF LEGAL RECOGNITION

Daiva Petrėnaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

***Summary.** Changes in life of society, the development of science and technology rise new challenges, and one of them is the recognition of a third / non-who or X gender. Gender is no longer just a physical expression, it is a more perceived interpretation. The binary apportionment of gender is no longer so strict, because it leaves the position of a different gender perspective - not as a biological, but social expression, and opens up the requirements for recognizing intersexuality, which, as analyzed in this article, is defined as a multidimensional concept, is often equated with hermaphroditism, the third gender, and etc. Here is an overview of the experience of Germany and Australia with a view to implementing the appropriate legal framework in this area.*

***Keywords:** hermaphrodite, intersexuality, third sex*

Daiva Petrėnaitė, Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos Viešosios teisės instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė teisė, teisės filosofija, žmogaus teisės, bioteisė.

Daiva Petrėnaitė, PhD student of the Institute of Public Law, of the Mykolas Romeris Law School, of Mykolas Romeris University. Main fields of research: constitutional law, philosophy of law, human rights, biolaw.